

CHRISTOPHE PROCHASSON

Az értelmiség és Európa a 19–20. században

Ernest Labrousse, jelentős francia gazdaság- és társadalomtörténész úgy vélte, hogy a társadalmi jelleg a gazdasági jelleg után, a mentalitás pedig a társadalmi jelleg stabilizálódását követően rögzül. Ez a megállapítás Európával kapcsolatban még mindig helyállónak mondható. A második világháború óta Európa gazdasági szempontból nagyjából akadálymentesen és többnyire sikeresen egységesült, ezzel szemben – a hangzatos kijelentések dacára – az európai társadalmi és szellemi közösség még lassan körvonalazódik. Valóban úgy tűnik, mintha a globalizáció elkerülné Európát, s a kultúra globalizációja törést szenvedne, illetve késne.

Pedig az európai társadalmak értelmisége sokat tett – ha nem is az egységes, de legalábbis a közös kultúra megeremtéséért. Most nem nyúlunk vissza egészen a reneszánsz Európáig, amelyben az elitek kereszttülkaszul utaztak és latinul értekeztek egymással. Nem innen kezdeném a történetet, hanem a nacionalizmusok évszázadának mondott 19. századtól, amely egyúttal az elveszetteknek érzett univerzalitás kereséséről is szólt. Elég, ha csak néhány nagy ember nevét említem, akik ebben jelentős szerepet vállaltak: Saint-Simon, Kant, Victor Hugo – ez utóbbi például az 1849 augusztusában megtartott békekongresszuson, a nemzeti és az európai törekvések közelítésén munkálkodva, az „európai egysült államokhoz” intézte szavait. Hugo szerint a nemzeti és az európai törekvések nem hogy nem ellentétesek, de éppen szinkronban vannak egymással, hiszen ugyanazon a szabadság- és békevágyon alapulnak.

Az Európa-gondolat eszméjének idealista történeti megközelítése, amely megannyi történést jellemez, ugyanakkor pontosan azoknak a folyamatoknak az értelmezését teszi szinte lehetetlenné, amelyek talán kevésbé látványosak, mint a fenti ünnepélyes gesztusok, de legalább ugyanannyira valóságosak, sőt eredményesebbek is. Hiszen a (ma láthatóan krízisben lévő) értelmiségiek Európája a 19. században és ma is

nehezen látható társadalmi gyakorlatok révén folyamatosan jelen volt. Időzzünk egy kicsit az egyik ilyen fontos, XIX. század végére eső momentumnál.

Az 1880-as évek elejétől az 1910-es évek kezdetéig tartó három évtized egy új, intellektuális Európa kiteljesedésének időszaka volt. Ezzel kapcsolatban előzetesen meg kell említenünk egy paradoxont, amelynek állításai, megítélésünk szerint, egymásból következnek: 1) mialatt az európai nacionalizmusok éppúgy radikalizálódtak nyugaton, mint keleten, az egyes nemzetek kulturális elitjei megpróbálták megerősíteni az intellektuális cserék csatornáit; 2) miközben az egységes tudomány szilánkokra hullott, s a nemzeti irodalmak egyre fontosabbá váltak, tudósok és írók – új szociabilitások kialakításán fáradozva – megpróbáltak ellenállni e feldarabolódásnak. Többé-kevésbé tudatosan kerestek egyfajta elveszett kozmopolitizmus, amelynek újjáélesztése természetesen utópia volt. E vágy és a gyakorlatok ellenállása közötti szakadék, azaz az utópia csődje a magyarázat a kulturális nacionalizmusok radikalizálására az első világháború alatt.

A 19. század második felében jó pár szervezet fáradozott azon, hogy elősegítse az európai elitek közeledését. Ezek között minden bizonnyal a nemzetközi kongresszusok voltak a leghatékonyabbak. Egymástól igen távoli földrajzi pontokról származó résztvevőket sikerült összehozni egyazon helyen – egy városban, egyetlen ország területén. A nemzetközi kongresszusok tanulmányozása során egyértelműen kirajzolódik a 19. század végi Európa konstrukcióját mindig is jellemző feszültség, ami nem más, mint a tudományos termelés által elleplezni kívánt megosztottság, valamint a nemzetek közti szimbolikus konkurencia közötti ellentét. A többi nemzet iránti nyitottsággal és az önmaguk dicsőítésével jellemezhető kettség figyelembevétel nélkül – amely ekkor a nemzeteket jellemezte – lehetetlen megérteni az első világháborút. Jól tudjuk, a szocialista- és munkásmozgalom sem volt mentes az ilyen ellentmondásoktól. Miközben az 1864-ben létrehozott I. Internacionálé a nemzeti hovatartozások figyelembevétel nélkül szerveződött, az 1889-es II. Internacionálé már úgynevezett nemzeti szekciók alapján strukturálódott, olyannyira, hogy az ideológiai ellentétek olykor még nemzeti ellentétek formáját is öltötték.

A nemzetközi tudományos kongresszusok helyszínének megválasztása is kedvezett az efféle ellentétek kifejezésének, noha a kongresszusi szónokok az ellentétek elhallgatására, szőnyeg alá söprésére törekedtek. A kongresszusok megszervezésében érvényesülő hozzávetőleges francia monopólium idővel egyre inkább vitatottá vált. Az 1880 és 1913 között tartott 1313 nemzetközi tudományos kongresszusból 587-et Párizsban

rendeztek meg. A francia fővárost London és Brüsszel – 210, illetve 240 kongresszus megtartásával – követte. Párizs viszonylagos jelentősége abból adódott, hogy ott rendeztek meg két nemzetközi kiállítást is, ami kellő hivatkozási alapul szolgált a franciáknak arra, hogy a nemzetközi konferenciák színhelyéül is Párizst javasolják. A francia főváros elsőlegessége mégsem volt annyira jelentős, mint amilyennek első látásra tűnik, s 1910-től Brüsszel át is vette a vezetést.¹

Nemcsak a kongresszusi helyszín, de a tárgyalási nyelv megválasztása is problematikus volt. Bár a kongresszusok közvetítőnyelve 1914-ig a francia maradt, azután egyre inkább háttérbe szorult. Az 1908-ban Heidelbergben rendezett filozófiakongresszus példa értékű ebből a szempontból: ez volt az első alkalom, hogy az előadók többsége nem franciául, hanem németül szólalt fel. A résztvevők közléseiből kiderül, milyen méreteket öltött a kongresszuson a nemzetek közti rivalizálás. A gondolatcsere nemzetközivé válásának folyamatában fontos helyet kapott a nyelvek kérdése, és komoly ellentéteket váltott ki. A kérdéssel kapcsolatos viták az 1880-as évektől fogva egyre gyakoribbá lettek.

Sokakat foglalkoztatott ugyanakkor a nyelvi töredezettség áthidalása. A franciák és a belgák vállvetve igyekeztek – univerzalista alapokra helyezkedve – a francia nyelv védelmére kelni; azzal érveltek, hogy az se nem holt, se nem mesterséges közvetítő nyelv. A nemzetközi találkozón általában a „nagy nyelvek” képviselői azzal támadták az egyre nagyobb számban jelentkező „kicsiket”, hogy nacionalizmusok hordozói. Ugyanakkor a „nagyok” egymással is rivalizáltak, lényegében a patriotizmus alapján: főként egy közös nyelv technikai kérdését helyezték előtérbe, miközben azért az egyes nemzetek motivációi között a patriotizmus is tetten érhető volt. Az angol nyelv részben valószínűleg a francia és a német nyelv „természetes” rivalizálásából is hasznot húzott. Ugyanakkor le kell szögeznünk, hogy a mesterséges nyelvek létrehozására irányuló nagyjából tíz kísérlet – ezek közül az eszperantó, illetve a volapük csak a legismertebbek voltak a korban – mind meghiúsultak. Ezek a próbálkozások és meghiúsult kísérletek a maguk módján hűen tükrözik a nemzeti ellentétek áthidalásának lehetetlenségét az értelmiségi világban, miközben ennek éppen az ellenkezője lett volna a céljuk.

Egy másik példa szintén ezt támasztja alá. Paul Otlet és Henri La Fontaine, belga származású jogászok, a tudományos nemzetköziség ideál-

¹ Anne RASMUSSEN: *Les Congrès internationaux liés aux Expositions universelles de Paris (1867–1900). Mil Neuf Cents. Revue d'histoire intellectuelle*, 7. 1989.; Uő: *L'internationale scientifique, 1890–1914. Thèse d'histoire, Ecole des hautes études en sciences sociales*. 1995.

jától vezérelve a dokumentálás új tudományágát próbálták létrehozni. Ezért 1895 szeptemberében megrendezték az első nemzetközi bibliográfiai konferenciát: „A tudományos munka nagyon konkrét gyakorlatát (a bibliográfiát) elsőként próbáltuk közvetlenül az éppen alakuló nemzetközi társadalom (azaz a kormányok közötti együttműködés) eljárásaihoz rendelni, azzal a céllal, hogy lehetséges legyen a standardizált normák meghatározása.”² Nemzetközi és általános bibliográfiai intézeteket hoztak létre. Az egyértelműen leszögeezett elveket a világon mindenütt érvényesnek szánták és gondolták; eszerint az lenne az ideális, ha a világ bármely táján keletkezett nyomtatott munka bibliográfiai adatait tartalmazó inventáriumhoz rendelkezésre állna a szükséges eszköz. Paul Otlet és Henri La Fontaine az adatok egybegyűjtésén túlmenően a különböző országok jellegzetes tudományai közötti artikuláció eszközeit is biztosítani kívánták.

Az irodalmi és általános jellegű tudományos periodikák szintén jelentős módon befolyásolták a különböző szerzők lefordítását, súlyuk meghatározóbb volt annál, mint amilyenek ma gondoljuk. A fordítások tanulmányozása ugyanakkor nem meríti ki a recepció egészét. A szerzők, a művek és a cikkek pontosan a referenciák, a részbeni idézetek, illetve a művek, cikkek vagy konferenciák összefoglalói révén lépik át a nemzeti határokat. Ez az úgynevezett informális fordítás – amelynek a folyóiratok csak az első gyűjtőhelyei voltak – ad tartalmat a közös kulturális alapon nyugvó 19. század végi szellemi Európának.³

A század elején rengeteg illúzió kísérte azt a gondolatot, hogy a közös kultúra elősegíti a nemzetköziesedést. Először is azért, mert az említett közös kultúra csak nagyon kevesekre vonatkozott még az értelmiségiek, sőt még az egyetemi tanárok körében is, akik közül többnyire csak azok utaztak, akik külföldi egyetemen tanultak vagy oktattak. Másodsor pedig azért, mert a szellemi cserék ellentmondásossága szembezőkő volt. Ugyanaz a szöveg többféleképpen értelmezhető és többféleképpen is értelmezték; ehhez elég csak a – ma legtöbbit kutatott – számos különböző Marx-, illetve Nietzsche-recepciókat összevetni.

A 19. század végén, illetve a következő század elején az intézmények nem tekinthetők a nemzetköziesedési folyamat kizárólagos helyszínének, ugyanis ez – a már említett ellentmondásokkal terhelt – másfaj-

² Lásd *L'internationalisme belge au miroir de la France (1890–1914)* dans Marc Quanghebeur. In: Nicole SAVY (dir.): *France-Belgique (1848–1914). Affinités-Ambiguïtés*. Bruxelles, Labor, 1997. 107.

³ Cf. Christophe CHARLE: *Les intellectuels en Europe au XIXème siècle. Essai d'histoire comparée*. Paris, Seuil, 1996.

ta közegben is tetten érhető volt. A levelezések ennek eklatáns példáját nyújtják: nem tisztelik a határokat és meglepően gyorsak voltak az adott időszak technikai nehézségeihez képest. A rengeteg példa közül megemlíthető a kozmopolita, fizikus Lorentzé, aki korának teljes fizikustársadalmával levelezésben állt, és ilyen módon még Einsteinre is hatással volt. Hasonlóképpen a francia szociológus Célestin Bouglé és a szintén szociológus német Georg Simmel közötti levelezés nyomán is kirajzolódik a szellemi cserék elemezhető mechanizmusa, amely nem korlátozódik csupán néhány személyre, hanem úgymond szakmai dimenziót ölt. Úgy tűnt, a tudomány megmenekülhet a nemzeti bezárkózás elől.⁴

Nem szabad készpénznek venni sem a különböző politikai, illetve tudományos téren elhangzott, nemzetköziséget hirdető proklamációkat, és – vitathatatlan fontossága ellenére – a nemzetközi együttműködés légkörét kiszélesítő értelmiségi gyakorlatot sem. Számos tény tanúskodik ugyanis az említett univerzalista hullámmal szembeni ellenállásról. A nemzetköziesedés gyakorta a nemzetek közötti, olykor felvállalt konkurencia enyhe formában történő lefordítása volt. Az előítéletek és a sztereotípiák szívóssága fékezőleg hatott a nemzetköziesedés folyamátára, amely a nemzeti hovatartozás mélyen gyökerező érzésén próbált túllépni. Szintén hiba volna az első világháborút pusztá regresszióként, visszalépésként értékelnünk: a kulturális élet korábban kezdődött nemzetköziesedésével párhuzamosan – amelynek időlegesen a háború vetett véget – a tudás, a tudomány és a kultúra nacionalizálódása is zajlott. Elég csak a nemzetközi kiállításokra gondolnunk, ahol egyaránt megjelentek a nemzetköziséget jelentő haladást dicsőítő szölamok és a nemzetek közötti, szőnyeg alá söpört ellentétek tényei. Az ilyen látványos nemzetközi fellépések egyáltalán nem bizonyultak a nemzetek közti kereskedelemmel együtt járó harmonikus szolidaritás kifejezésének, amely ma végre-valahára megvalósul a technikai újítások és tudományos ismeretek területén.

Az említett gyakorlatok felidezéséből kiindulva – ide sorolhatók még a kulturális transferek is, sőt azok az európai államok társadalmának felépítésére vonatkozó gyakorlati tervek is, amelyeket néhány német jogász és filozófus dolgozott ki a 19. század végén – érzékenyen kell kibontani az „Európa-tudat” krízisének eszméjét, amely jó pár történészt arra sarkallt, hogy az európai tudat kialakulásának kezdetét az első világháború kitörésének pillanatára tegye. Továbbá arra is fontos felhívni a figyelmet,

⁴ A *Mil Neuf Cent. Revue d'histoire intellectuelle* folyóirat egy egész számot szentelt a levelezések szerepének az értelmiségek körében: *Les correspondances dans la vie intellectuelle. 1990/8.*

hogy – amint azt Julien Benda 1933-ban *Beszédek az Európai Nemzethez*⁵ című írásában megjegyezte – az európai egyezőség, egyező jelleg (az európai társadalmak azon közös jegyeiről van szó, amelyek mentén párbeszéd jöhet létre) nem eredményez szükségszerűen európai identitást. Minden bizonnyal itt húzódik a sem gazdasági, sem politikai térre nem redukálható európai rend felépítésében vállalható értelmiségi akció határa.⁶

Anélkül, hogy hosszasan kitérnék rá, mégis meg kell említenem azt a kritikus időszakot, amelyet az 1914-ben kezdődött és 1945-ben végződött hosszú európai polgárháború jelentett. Számosan azok közül, akik korábban ismerték, látogatták egymást, ismereteket, nézőpontokat, véleményeket, érveket és érzéseket cseréltek egymással, egyik napról a másikra egymásra támadtak. Sőt, a több mint egy évszázada képviselt gyakorlat megtagadásával az értelmiségiek nagy többsége maga is jelentős mértékben hozzájárult az európai civilizáció összeomlásához. Néhány kivételtől eltekintve mindnyájan visszahúzódtak a frontvonalak mögé. Az értelmiségi gyakorlat tradíciójából semmi sem maradt.⁷

Az értelmiségiek egymásnak feszülése megmutatta, hogy az egyik legkiélezettebb probléma gyökere az, hogy az európai kultúra néhány nagy európai főváros – Párizs, London, Berlin, Prága – köré szerveződött és integrálódott. Tolsztoj temetése 1910-ben például az európai történelem jelentős momentumának számított. A több száz éve tartó szellemi körforgás közös szellemi referenciákat és szokásokat kínált Európának. Az egyes nemzeti kultúrák egytől egyig jelentéssel ruházták fel azt „az európai civilizációt”, amelyet az első világháború első hónapjaiban a tömegesen megjelenő értelmiségi deklarációk éppen az ellenség barbárságával szemben kívántak védelmükbe venni. Az ellentmondás áthidalásához a szövetségesek értelmisége a kettős – a jó és a rossz – Németország elméletéhez fordult. Számos orosz, angol és francia nyilatkozatot átitatott a német értelmiség áruulásának képzelete, miszerint a németek egy jelentős kultúra örökösiként éppen annak a militarizált államnak a kedvéért áldozzák fel kultúrájukat, amely az ellehetetlenítésükre tör. Kant, Fichte, Goethe és Schiller Németországának az orosz értelmiségiek 1914. decemberi manifesztumában egy olyan másik Németország az ellentét-

⁵ Lásd BABITS Mihály: Könyvről könyvre. Julien Benda új könyve: Discours à la Nation Européenne. *Nyugat*, Fügyelő, 1934/1. 53–57. (A ford. jegyzete.)

⁶ Cf. Michel TREBITSCH: La crise de la conscience européenne avant 1914. In: Stéphane AUDOIN-ROUZEAU–Jean-Jacques BECKER (dir.): *Encyclopédie de la Grande Guerre, 1914–1918*. Paris, Bayard, 2004. 19–33.

⁷ Cf. Christophe PROCHASSON–Anne RASMUSSEN: *Au nom de la Patrie. Les intellectuels et la Première guerre mondiale, 1910–1919*. Paris, La Découverte, 1996; Martha HANNA: *The Mobilization of the Intellect. French Scholars and Writers during the Great War*. Cambridge, Harvard University Press, 1996.

párja, amelyen elhatalmasodtak a porosz reflexek. 1914 szeptemberében 53 angol író, valamint az azt követő hónap elején a francia egyetemi tanárok ugyanezzel a szembeállítással éltek oly módon, hogy ez utóbbiak egyben a német tudomány iránti csodálatuknak is hangot adtak.

Hasonló mobilizáció és hasonló ellentmondások jellemzik a központi hatalmak értelmiségét is. Ludwig Fulda, a német ügy igazáért kiálló, 93 német értelmiségi által aláírt híres manifesztum kezdeményezője nem fordított-e korábban Beaumarchais-t, Rostand-t és Molière-t? S a szintén aláíró Karl Lamprecht nem volt-e azelőtt Henri Pirenne német nyelvű népszerűsítője saját hazájában? Hogyan lehet a továbbiakban a belga kultúrát annak csak flamand részére szűkíteni? Ausztria-Magyarországon a német ajkú értelmiségiek többsége – néhány kivételtől eltekintve, mint például a pacifista Karl Kraus és Stefan Zweig, illetve az események megítélésétől elzárkózó Gustav Klimt és Arthur Schnitzler – a háborúban jótékony fordulatot láttak. A tudósok és egyetemi tanárok többsége Karl Stürgkh miniszterelnök háborús diktatúráját támogatta. Robert Musil, Stefan George és Hermann Bahr pedig abban bízott, hogy a háború majd véget vet korábbi kínzó spirituális fájdalomoknak.⁸

Az európai népek történetében bekövetkezett törés mély és hosszan tartó hatással volt, amelyen a két világháború közötti időszakban néhányan megpróbálták enyhíteni. 1922–1923-ban Edmond Husserl az európai civilizáció „etikapolitikai megújulására” szólított fel, azt remélve, hogy Európa így visszanyerheti az „emberiség univerzális oktatására” való képességét. Az 1920-as évektől szerte Európában az írószövetségek, Franciaországban a *Décades de Pontigny* köre,⁹ illetve a Nemzetek Szövetségének különböző szatelliteszervezetei, mint például az Institut de Coopération Intellectuelle (Szellemi Együttműködési Intézet), próbálták meg széthullott darabjaiból összeilleszteni az európai kultúrát és helyreállítani a jelentős értelmiségiek közötti kapcsolatokat.

A két világháború közötti időszak tehát a nagy egységesítő utópiák visszatérésének pillanata volt, amelyeket Európa e történelmi korszakának kétségkívül egyik legnagyobb szellemi ereje, a nemzetközi pacifizmus táplált. A nemzetközi kongresszusok és találkozók olykor a nemzetközi kommunista mozgalom ellentmondásos bábáskodásával folytatták működésüket. A személyes kapcsolatok újjászerveződése mentén a szel-

⁸ Wolfgang J. MOMMSEN (Hrsg.): *Kultur und Krieg. Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg*. Oldenburg, 1996.

⁹ Francois CHAUBET: *Paul Desjardins et les décades de Pontigny*. Villeneuve d'Ascq, Presses Universitaires du Septentrion, 2000.

lem új Európája rajzolódott ki: „Egyik nap Rómában voltunk a tiszteltreméltó Ivanownál, másik nap Heidelbergben Thomas Mann-nál és André Gide-nél” – jegyezte fel Ernst Robert Kurtius az *Esszék az európai irodalomról* című kötetében.¹⁰ Tudjuk azonban, hogy e különböző jellegű kezdeményezések, miközben új erkölcs megteremtése volt a céljuk, új politika megalapozására már képtelenek voltak. Az európai gondolat legfőbb hordozóinak bizonyuló folyóiratok is sorra jelentek meg: *L'Europe Nouvelle* (Louise Weiss), *Europe* (Romain Rolland), illetve a bécsi *Das Neue Europa*... Azt is érdemes hangsúlyozni, hogy az „európai harcban” élen járó értelmiségiek egyben a lehető leggyanakvóbbnak is bizonyultak koruk politikájával szemben. Többségük (gondoljunk csak Hofmannsthalra, Zweigre, Hessére, Rolland-ra, Martin du Gard-ra és másokra) – anélkül, hogy bármely politikai tábor iránt elkötelezte volna magát – álom és tett között ingadozott. Az általuk képviselt európai humanizmus nem tudta útját állni a háborús és politikai erőszaknak, amely ellen csak jóhiszeműségüket tudták latba vetni, ez pedig édeskevés volt.

*

E viszonylag részletes áttekintés révén az értelmiségiek – és tágabban érteve a kultúra – jelenlegi európai helyzetét könnyebben fel tudjuk mérni. Kundera *A regény művészetében*¹¹ a következőképp ad hangot csalódottságának, de legalábbis szkepticizmusának: „A középkorban az európai egység a közös vallásra épült. A modern időkben ez átengedte a helyét a kultúrának (a kulturális alkotásnak), a kultúra valósította meg azokat a fő értékeket, amelyekkel az európai ember jellemezhető, meghatározható és azonosítható. De napjainkban a kultúra is átadja a helyét. De minnek, kinek? Mi az a terület, ahol megvalósulnak azok a legfőbb értékek, amelyek talán egységesíthetnék Európát? A technikai csodák? A piac? A demokrácia eszményén, a tolerancia elvén alapuló politika? De a tolerancia, ha már semmilyen nagyszerű alkotást, semmilyen erőteljes gondolatot sem oltalmaz, nem válik-e üressé, feleslegessé? Avagy értelmezhető-e a kultúra trónlemondása úgy, mint egyfajta felszabadulás, amelynek boldogan át kell adnunk magunkat? Nem tudom. Mindössze annyit vélek tudni, hogy a kultúra máris átengedte a helyét. Az európai identitás tehát e múltba merül. Európai az, aki nosztalgiát érez Európa iránt.”

¹⁰ Ernst Robert CURTIUS: *Essais sur la littérature européenne*. Ford.: Claude DAVID. Paris, Grasset, 1954. 78.

¹¹ Milan KUNDERA: *A regény művésze*. Ford.: RÉZ Pál. Európa Kiadó, Budapest, 1992. 157.

E szavakat több tény látszik alátámasztani. Például 1946-ban a genfi nemzetközi értelmiségi találkozón (Rencontres Internationales de Genève) elhangzott, *Az európai szellemtől* értekező beszédek már szinte süket fülekre találtak. Miközben Bendát, Jasperst, Spendert, Salist, Lukácsot, Gadamert és Rougemont-t még kétségkívül szenvedélyesen foglalkoztatta e kérdés, a fiatalabb értelmiségi generáció már csak csekély érdeklődést mutatott iránta. A Centre Européen de la Culture által ötven értelmiségi között végzett felmérés, amely „Európa és az értelmiségiek” címen jelent meg 1984-ben, az európai értelmiségeknek az Európa-eszmétől való folyamatos elfordulásáról tanúskodik a második világháború vége óta.¹²

Hogyan értelmezhető mindez? Európa azon nagy politikai mítoszok sorsára jutott, amelyeket szintén az európai tudat táplált két évszázadon keresztül? Az 1980 óta az összes nyugati értéket kikezdő kritizmus képes lesz a nagy európai mítoszt is elsöpörni magával? Minden jel arra mutat, mintha Európa konkrét konstrukciója – „bürokratikus és technikai formájának” hívnák azok, akik ebben a formában nem kedvelik – kiábrándulást eredményezett volna. A 19. század során létrejött identitással rendelkező értelmiségiek a jelen helyett végül is inkább a múlttal s a jövővel szemben érzik magukat felvértezve. Az európai eszme nem tesz többé szükségessé nagy jövőbeli lépéseket; a problémákra, beleértve a kulturális jellegű problémákat is, technikai megoldásokat vár el, ebből ered aztán a kutatás és az egyetemek Európájának megteremtését övező aggodalom, sőt közöny! Az új intézményekkel és logikákkal szemben kivétel nélkül mindenhol ellenérzés tapasztalható, miközben ezek mentén, akárcsak a 19. század végén, olyan Európa körvonalazódik, amelyben a cserék – nem mellőzve a konkurenciát – lassanként az eszmék Európáját építik fel. Pedig Európának – amint arra Bronislaw Geremek is rámutatott a párizsi Collège de France által 2004. november 25–27-én megtartott „Az európai tudomány és tudat” című konferencián elhangzott előadásában (a konferencia megszervezése azt mutatja, hogy Európa ügye azért nem minden értelmiségi szemében érdektelen) – ezt az utat kellene a jövőben járnia: „Európa csakis akkor tud érvényesülni, ha a prométheuszi kihívásnak megfelelően ismét a tudományt helyezi a jövőt érintő tervek középpontjába.”¹³

¹² Alison BROWNING: *L'Europe et les intellectuels. Enquête internationale pour le Centre Européen de la Culture*. Gallimard, Paris, 1984. (A ford. jegyzete.)

¹³ Bronislaw GEREMEK: Devenir européen et défi prométhéen. *Le Monde*, 2004. december 6.

Ugyanakkor van miért aggódni az értelmiségiek nemzeti, illetve regionális keretek közé való visszavonulása miatt. Igaz, az európai építkezésnek olyan általános mozgalom is útját állja, amelyben a nemzeti társadalmak a kisközösségi és individualista érzelmek heves jelentkezése okán maguk is sérülnek. Az Európa által megtestesített „nagy közösséggel” kapcsolatos alapvető vitáktól kezdve (miközben – bár Európa sokáig a „közösség” nevet használta – végül mégis az „Európa Unió” elnevezés mellett kötött ki) – amelyek Európa célját, határait érintik, ahol Európa történelme, politikája, gazdasága, földrajza a tét, s amelyek kapcsán az értelmiségiektől, tudósoktól és íróktól szakértelem várható el – a szociális Európa definíciójáig, vitákból nincs hiány. A „szociális Európa” egyelőre körvonalazatlan; eszméje különböző és olykor ellentétes pozíciókat rejtő politikai Európa-ellenességnek tekinthető. Ugyanakkor az európai intézmények alkalmanként segítségért fordultak az egyetemekhez. 1998-ban például az Európa Bizottság Alain Supiot jogászhoz fordult, hogy véleményezze az európai munkajogot („A munkajog átalakítása és jövője Európában”). Nos, kár volna szembeállítani egymással e két típusú értelmiségi kategóriát: a pragmatikusokat, akik Európát szakmájuk keretei között a mindennapok során építik, valamint az elemzőket vagy idealistákat, akik Európa ma még hiányzó távlatait biztosíthatják. A múltban egymást követő két eljárásnak mostantól fogva együttesen kell érvényesülnie.

Fordította: *Balázs Eszter*